

University of
Massachusetts
Amherst

**La fusió iconogràfica de Tirèsies i Esculapi
a Lo somni de Bernat Metge //
The Iconographical Fusion of Tiresias and
Asclepius is Bernat Metge's Lo somni**

Item Type	article;article
Authors	Badia, Lola
DOI	https://doi.org/10.7275/65cd-5r71
Download date	2025-04-23 23:57:04
Link to Item	https://hdl.handle.net/20.500.14394/47988

La fusió iconogràfica
de Tirèsies i Esculapi
a *Lo somni*
de Bernat Metge

LOLA BADIA

University of Massachusetts Amherst

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament de Filologia Catalana | Institut d'Estudis Medievals

How to Cite this Article

Lola Badia. “La fusió iconogràfica de Tirèsies i Esculapi a *Lo somni* de Bernat Metge”. *Translat Library* 2, no. 4 (2020).

This work is published under a Creative Commons license (CC BY 4.0) with the exception of the figures, which are in the public domain.

DOI: <https://doi.org/10.7275/65cd-5r71>

ISSN: 2604-7438

La fusió iconogràfica de Tirèsies i Esculapi a *Lo somni* de Bernat Metge

LOLA BADIA

Universitat de Barcelona

RESUM: A *Lo somni* de Bernat Metge l'endeví mitològic Tirèsies, afaïçonat a partir de fonts clàssiques i medievals, alligona el personatge de Bernat, excessivament devot del gènere femení, com un metge de l'esperit assistit per la seva experiència personal. Aquesta nota proposa una interpretació iconogràfica del nou Tirèsies de Metge, presa de la figura del déu clàssic guaridor Esculapi, tal com és descrit en un passatge de les *Metamorfosis* d'Ovidi.

PARAULES CLAU: *Lo somni* de Bernat Metge; Tirèsies; Esculapi; *Metamorfosis* d'Ovidi; Pierre de Bersuire, *De formis figurisque deorum*.

Segons la ficció de *Lo somni*, Bernat, *alter ego* de l'autor, és a la presó arran de la crisi successòria ocasionada per la mort sobtada del rei Joan I d'Aragó l'any 1396.¹ Metge fingeix que el sobirà ha estat enviat en somnis a Bernat, el seu secretari caigut en desgràcia, per redimir-lo de l'error dels epicuris que, com deia Dante, creien que l'ànima moria amb el cos. Bernat es confessa il·luminat sobre aquesta qüestió després d'una

¹ Per a les circumstàncies històriques sobre *Lo somni*, l'edició crítica i anotada de l'obra completa de Bernat Metge (Metge 1959), de Martí de Riquer, ha estat completada i matisada per l'edició crítica i anotada de *Lo somni* de Stefano Cingolani (Metge 2006) i la posada al dia de Badia i Cabré (2014), especialment 217–238.

discussió filosòfica que exhibeix arguments platònics. Però, com que els epicuris medievals també identificaven el bé amb el plaer, cal que Bernat renunciï a aquesta altra falsa creença.² El plaer que obnubila Bernat és l'amor per una dona; per això Metge posa en escena, acompanyant el rei difunt, dos experts en la matèria: Orfeu i Tirèsies (llibre I).

Interrogat per Bernat, Orfeu l'informa sobre l'estructura de l'infern grecoromà i li forneix les bases teòriques de l'exegesi de la mitologia clàssica, en la línia del que Giovanni Boccaccio defensa al llibre XIV de la *Genealogia deorum*. Tirèsies irromp en la conversa amb una despietada diatriba contra el gènere femení, extreta en gran part del *Corbaccio* del mateix autor toscà, destinada a dissuadir-lo de la relació amorosa que sosté i de l'afecció per les dones i pel plaer que proporcionen (llibre III). Bernat admet l'error de venerar en termes de fina amor una amant indigna, però es nega a acceptar una condemna indiscriminada del gènere femení i, després de lloar unes quantes dones il·lustres i sis reines catalanes, detecta en el comportament dels homes el noranta per cent dels defectes que la tradició misògina considera típics de les dones. Bernat desafia l'autoritat de Tirèsies amb un enginy retòric que triomfa puntualment, però que no en soscava les bases (llibre IV).

A Badia i Gómez (2018), l'anàlisi comparativa entre la vida de Tirèsies que reporta *Lo somni* i les fonts clàssiques i medievals que s'hi detecten indica que Metge va posar en boca de l'antic endeví tebà un relat de la seva història pensat per demostrar al personatge de Bernat una competència guaridora basada en l'experiència personal. La comesa de Tirèsies a *Lo somni* és, en efecte, fer de metge de l'ànima, és a dir rehabilitar moralment l'esperit de Bernat, afectat d'una excessiva inclinació a l'amor:

—Així com lo bon metge, que no guarda lo plaer del pacient, mas lo profit —
dix Tirèsies—, usaré jo en tu, car lo meu ofici no és dir plasereries ne llagots,
sinó desenganar. Tot lo delit que trobes en les paraules d'Orfeu és com ha

² És un deute amb el *Secretum* de Petrarca, que Riquer va detectar el 1933 i avui es considera una clau de lectura rellevant de *Lo somni*, vegeu Cabré, Coroleu i Kraye (2012).

parlat d'amor, e són verí a la passió del teu coratge, torbat per aquella. (Metge 1999: 113)³

Per confegir el personatge de Tirèsies —el canvi de sexe, la consulta de Júpiter i Juno sobre el plaer sexual, l'encegament i el do de la divinació— Metge es va servir de les *Metamorfosis* d'Ovidi (III, 318–340), però el canemàs bàsic el proporciona la tradició mitogràfica —en sentit ampli—, a partir de la qual va elaborar un text propi ajustat als objectius literaris de *Lo somni*. En una ocasió s'arriba a assenyalar, a propòsit de l'encegament de Tirèsies, que «Metge ha preferit de crear una nova fórmula expressiva aprofitant les dues opcions que li oferia la tradició» (Badia i Gómez 2018: 43). El treball conclou que el Tirèsies de *Lo somni* és una figura nova, amb personalitat pròpia, i dotada d'una subtil ambigüïtat. És un ésser infernal que, tanmateix, adoctrina correctament sobre el perill del tracte amb les dones i els mals de la mundanitat. El seu discurs és «ciència certa» i no pas «opinió», però l'agressivitat que exhibeix i la descortesia del seu comportament conviden Bernat a la dissensió i fan retòricament viable la segona part del llibre III de *Lo somni* i tot el IV. A *Lo somni* Metge va dissenyar Tirèsies a partir de les fonts que tenia a l'abast aplicant l'*ingenium* al servei de la *inventio*; també ho havia fet amb Orfeu, com s'argumenta a Gómez (2002) i a Cabré (2005-2006).

Al *Llibre de Fortuna i Prudència*, Metge ja havia redissenyat una figura emblemàtica de l'antiguitat clàssica quan va dotar de vida literària el vell innominat que empeny mar endins la barca on ha fet pujar a traïció el personatge de Bernat.⁴ Lluís Cabré va saber llegir els atributs del misteriós ancià —un captaire amb un cantell de pa a una mà i una copa o anap a l'altra— i la doctrina que imparteix —l'elogi de la pobresa extrema—,

³ Les citacions del text de *Lo somni* són preses de Metge (1999), que ofereix el text en grafia moderna.

⁴ Al *Llibre de Fortuna i Prudència*, escrit en noves rimades, Bernat és raptat a l'illa de Fortuna, on manté una airada conversa amb aquesta deïtat esquerpa i una de regeneradora amb Prudència, sàvia i cortesa, envoltada de les Set Arts Liberals. La redacció de *Lo somni* és posterior a la mort de Joan I i anterior al 1399 (Metge 1959: *169–*170). El *Llibre de Fortuna i Prudència* explicita la data: 1381 (vv. 28–29, Metge 2010: 86).

en el context de les figuracions que l'edat mitjana podia furnir de l'antic filòsof Diògenes el cínic (Metge 2010: 29–34); d'aquesta manera va resoldre els dubtes de la crítica sobre les fonts d'una figura tan intrigant. El que interessa metodològicament és que «la identificació [del vell amb Diògenes] no resol pas tot l'episodi de l'obra de Metge: ens diu qui és el vell i dona compte del seu comportament. No ens explica què fa en una barca ni, sobretot, per què a Metge se li va acudir col·locar aquest personatge en el paper del reclam d'una *ventura*. El repàs de la tradició no ofereix una font definitiva» (Metge 2010: 33).

La present nota proposa la fusió iconogràfica entre el Tirèsies nou de *Lo somni*, analitzat a Badia i Gómez (2018), i la figura del déu guaridor Esculapi, descrita dins d'un somni als vv. 651–660 del llibre XV de les *Metamorfosis* d'Ovidi. La hibridació dels dos personatges s'ha d'entendre en el marc del *modus operandi* de Metge com a traductor i com a creador, capaç de fer venir Diògenes en una barca a la platja de Barcelona i de dur a terme les filigranes intertextuals que darrerament han descrit alguns dels seus exegetes.⁵

En la ficció de *Lo somni* Tirèsies i Orfeu, com explica el segon, resideixen als limbs tal com els havia imaginat Dante al cant IV de *l'Inferno*:

En la primera [sc. «habitació» de l'infern] estan les ànimes dels infants, e generalment de tota persona que no haja reebut baptisme, posat que haja ben viscut en lo món, e no soferen pena alguna, sinó tan solament gran tristor com no poden ne esperen haver salvació. E ací estan los gentils filòsofs e poetes, e los bons cavallers e aquells qui han trobades arts e les han divulgades, e han aprofitat a molts en lo món, *entre los quals estan Tirèsies e jo*, e no en podem eixir jamai, sinó quan Déu ho ordona, e puis tornam-hi. (Metge 1999: 116)

El nou Tirèsies de Metge no és una ànima damnada, tot i que la seva agressivitat i descortesia recorden els atributs dels falsos profetes pagans, tan malvistos pels medievals. Dante, en efecte, —i Metge ho obvia— situa el nostre endeví al quart fossat o *girona* del cercle vuitè, per haver estat un enganyador fraudulent i li atribueix una aparença monstruosa (*Inf.* XX,

⁵Vegeu especialment Cabré (2012), Barnett i Cabré (2013) i Cabré i Lloret (2015).

40–45; Capelli 2012: 32–33; Badia i Gómez 2018: 28). Per contra, una aurèola de dignitat cal que envolti els personatges tristos dels llimbs, que no han estat batejats i que no reben cap punició tret de no poder accedir a la glòria; a més d'infants innocents, s'hi agrupen filòsofs, poetes, militars i benefactors de la humanitat. Pel que fa a Tirèsies, Metge el descriu com a molt alt, ancià, cec, barbat i armat d'un gran bastó:

(1) Estant així, a mi aparec, a mon vijares, un hom de mija estatura, ab reverent cara, vestit de vellut pelós carmesí, sembrat de coronas dobles d'aur, ab un barret vermell en lo cap. E accompanyaven-lo dos hòmens de gran estatura, la u dels quals era jove, fort bell e tenia una rota entre les mans; *l'altre era molt vell, ab llonga barba e sens ulls, lo qual tenia un gran bastó en la mà*. E entorn de tots los dessús dits havia molts falcons, astors e cans de diversa natura, qui cridaven e udolaven fort llejament. (Metge 1999: 53)

(2) E tantost *lo prom ab la barba llonga féu-li senyal ab lo bastó que callàs*; e ell dites aquestes paraules, estroncadament cessà de parlar. (Metge 1999: 106)

(3) Lladoncs *ell començà afalagar ab l'una mà la sua barba*, e guardant fellonament vers mi, ab lo bastó que tenia en l'altra donà gran colp en terra dient. (Metge 1999: 122)

Stefano Cingolani (Metge 2006: 126n15-16) indica com a font de la descripció física de Tirèsias del passatge (1) dues breus citacions de la *Tebaida* d'Estaci: II, 95–98 i IV, 582. Els atributs de l'endeví —l'anci- anitat, la barba i el bastó— esmentats de passada, són pertinents, però difícilment poden generar una representació gràfica. Metge recorda que Tirèsies està lligat al cicle tebà:

—En lo temps d'Èdip, rei de Tebes, nasquí, e fui filòsof assats famós [...]. (Metge 1999: 124)

La connexió amb el poema d'Estaci, però, és laxa (Badia i Gómez 2018: 39). En canvi, resulta molt potent el poder icònic del passatge ovidià que es proposa tot seguit: el déu guaridor Esculapi s'apareix en somnis disposat a ajudar qui el somnia.

Les *Metamorfosis* d'Ovidi formen part dels *auctores* que Metge havia assimilat en la seva formació, si més no en part (Badia i Cabré 2014: 192–193). El llibre XV Ovidi desenvolupa transformacions de tradició itàlica i romana. Una pesta que ha esclatat a Roma aconsella de demanar l'ajuda del déu Febus a Delfos, i aquest assegura als enviats que el seu fill diví, Esculapi, assistirà els romans. Els ambaixadors visiten el seu temple d'Epidaure i el déu guaridor —que s'instal·larà de bon grat a l'Illa Tiberina sota forma de serpent—, als vv. 651–660, s'apareix en somnis a un dels missatgers amb el mateix aspecte, majestuós i sacre, que té la seva imatge al temple:

Dum dubitant, seram pepulere crepuscula lucem,
 Vmbraque telluris tenebres induxerat orbi,
 Cum deus in somnis opifer consistere uisus
 Ante tuum, Romane, torum, *sed qualis in aede*
Esse solet; baculum tenens agreste sinistra
 Caesariem longae dextra deducere barbae
 Et placido tales emittere uoces:
 «Pone metus, ueniam, simulacraque nostra relinquam;
 Hunc modo serpentem, baculum qui nexibus ambit,
 Perspice et usque nota, uisum ut cognoscere possis [...].»

La connexió amb el nou Tirèsies de Metge d'aquesta visió en somnis d'una figura mitològica guaridora, dotada de barba i armada de bastó, i que transmet un missatge salvador —vegeu els passatges (2) i (3) més amunt—, resulta més convincent llegida en català a la traducció de les *Transformacions* ovidianes de Francesc Alegre, publicades el 1494:⁶

E mentre que duptant debatien, la nit asombrà tota la terra e lo déu Esculapi en somni aparech a l'embaxador romà, semblant en aquell que'l mirave *tal com sol estar dintre lo temple*, tenint en la mà esquerra un bastó, adobant-se ab la dreta los cabells de la barba, lançant tals veus del plaent pits:

—No duptes, noble embaxador! Dexa la por a part. Yo me n'iré ab tu,

⁶ «*Metamorphoses* (ca. 2–8) with allegories from Boccaccio's *Genealogia deorum gentilium* [TCM 92.3] trans. Francesc Alegre, begun b. 1472, completed 1482, revised and printed 1494», extret de la fitxa al portal *Translat*; vegeu Pujol (2014: 146–148).

dexant lo nostre temple. Mira bé la serpent qui puja per aquest meu bastó. Pare esment en ell perquè'l conegués. Yo'm transformaré en ell, però seré major, tant quant deuen los déus celestials pendre cossos majors.⁷

El lector de *Lo somni* identifica immediatament un altre motiu familiar en el «pone metus»/«no dubtes» en boca d'una aparició sobrenatural, que tem haver espantat qui somnia, com és el cas del rei Joan quan «espaordeix» Bernat:

E quan haguí ben remirat, especialment lo dessús dit hom de mija estatura, a mi fo vijares que veés lo rei En Joan d'Aragó, de gloriosa memòria, que poc temps havia que era passat d'aquesta vida, al qual jo llongament havia servit. E dubtant qui era, espaordí'm terriblement. Lladoncs ell me dix:

—*Llunya tota paor de tu, car jo són aquell que et penses.* (Metge 1999: 54)

Les fonts assenyalades per a aquest passatge —el *Corbaccio*, el *Somnum Scipionis*, el *Secretum*, dues referències de l'*Inferno*— (Metge 2006: 127n25-26) es poden enriquir amb aquest nou pas paral·lel o referència convergent. Alguns versos més endavant, dins del llibre XV de les *Metamorfosis*, crida l'atenció un altre motiu que evoca un passatge de *Lo somni*, per al qual també han estat assenyalades altres fonts. Venus demana a Júpiter que s'eviti l'assassinat de Cèsar els idus de març, però el pare dels déus sap que no hi ha res a fer, perquè el que ha de succeir ja és escrit de forma indeleble al temple del destí, vv. 813–815:

Inuenies illic *inciso adamante perenni*

Fata tui generis; legi ipse animosque notauit

Et referam, ne sis etiamnum ignara future (Ovidi 1932, III: 128)

En la traducció d'Alegre:

veureu *esculptits en un fort diamà* los fets del vostre linatge, los quals yo he legits.⁸

⁷ Cito a partir d'Ovidi en premsa i agraeixo a Gemma Pellissa que autoritzi l'ús de la seva edició.

⁸ Vegeu les notes 6 i 7.

El lector de *Lo somni* té al cap:

jo coneixia ben que en lo teu cor de dura pedra era esculpit ab punta de diamant tot lo contrari. (Metge 1999: 103)

Cingolani (a Metge 2006: 178n332-333) remet a textos bíblics que ponderen la duresa del diamant, com ara:

Peccatum Iuda scriptum est stylo ferreo in ungue adamantino, exaratum super latitudinem cordis eorum (Ier17,1).

Retinguem aquest altre pas paral·lel o referència convergent del final del llibre XV de les *Metamorfosis*.

Una visita a *The Warburg Institute Iconographic Database* confirma el poder de suggestió del versos ovidians reportats més amunt. Cal escollir les imatges de cos sencer d'Esculapi i triar-ne una de medieval. Destaca la de l'incunable ovidià del segle XV, reproduïda a la Figura 1 de l'Apèndix 1. Segons el catàleg de la Biblioteca nacional de França, el volum d'on ha estat extreta és una «Compilation par Colard Mansion d'un remaniement en prose de *l'Ovide moralisé* et d'une version française de *l'Ovidius moralizatus* de Petrus Berchorius, texte qui constitue le livre XI [sc. XV] de son *Reductorium morale* [1340]». ⁹ En la Figura 1 els motius del bastó i de la serp que s'hi enrosca tenen funcions diferents de les que adquireixen per al Tirèsies de *Lo somni*, que, d'altra banda, és cec, «sens ulls» (Metge 1999: 124–126; Badia i Gómez 2018: 30–31). Cal remarcar que el bastó i les serps també tenen una funció en la biografia de Tirèsies —va canviar de sexe quan en va colpejar dues copulant— i podrien haver facilitat l'associació entre les dues figures. En qualsevol cas, són dades que queden en segon terme, perquè guanyen la partida el vestit honorable que arriba fins als peus i el «barret [...] en lo cap» que porta aquest majestuos Esculapi. Combina bé amb la figura del rei Joan quan es mostra a Bernat al passatge que s'ha reproduït més amunt (Metge 1999: 53), acompanyat precisament d'Orfeu i de Tirèsies. Si tot criticant els capricis de la indumentària masculina, al

⁹ Vegeu l'enllaç <https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb310469368>, dins *The Warburg Institute Iconographic Database*.

llibre IV de *Lo somni*, Metge escriu que els homes «Adés van tan llargs que no els veu hom los peus; adés tan curts que mostren les vergonyes» (Metge 1999: 165), una mica més endavant indica que portar una vesta llarga és propi d'una actitud vital greu: «e fenyents que ploren, [els vidus] iran ab gramalles negres de drap gros entrò als peus» (Metge 1999: 167).

La fusió de les imatges de Tirèsi i Esculapi es pot sostenir pel fet que del primer, a *The Warburg Institute Iconographic Database*, no se'n registra cap imatge de cos sencer anterior al segle XVII, mentre que hi abunden les representacions dels episodis de la seva vida tal com els reporta la tradició mitogràfica que Metge recull. Metge, en qualsevol cas, ni va llegir la traducció d'Alegre ni va veure cap incunable amb gravats, però el text que acompanya les representacions d'Esculapi a les Figures 2 i 3 de l'Apèndix 1 remunta a Pierre de Bersuire (ca. 1290–1362), un nom present a la cort de Joan I i Violant de Bar,¹⁰ i revela que la seva imatge és la darrera d'una sèrie que ha estat compilada per fer de pròleg al comentari de les *Metamorfosis*, l'*Ovidius moralizatus* llatí:

Du dieu Esculapius et de sa figure

Esculapius, le dieu de medicine, doit estre figuré et paint en guise de un home aiant longue barbe, laquele il la touchoit de sa destre main. Et en sa senestre tenoit un baston entorn duquel estoit entorteillie un serpent: si comme il serà cy apres declairie ou il cherra à point. Ces choses ainsi premises, il est temps de comencier au premier liure de nostre acteur Ovide, et premierement aux tables de chascun liure.¹¹

¹⁰ Bersuire és citat a la literatura catalana medieval com a traductor de les *De-càdes* de Titus Livi al francès, vegeu la fitxa de Livi del portal *Translat* i Pujol (2014: 145). Vegeu Gómez (2013) per la presència de l'*Ovidius moralizatus* a la Corona d'Aragó. A la tesi doctoral Gómez (2014: 160–181) s'assenyala que Joan Pasqual (ca. 1388/1390–1450) fa servir Bersuire en el *Tractat de les penes particulars d'infern* i que, en el seu testament, Ferran Valentí feia retornar al convent dels carmelitans de Mallorca un *Ovidius moralizatus* (Gómez 2104: 31n103).

¹¹ Transcrit de les Figures 2 i 3. El text correspon al de Bersuire (1960-1962, I: 35): «De Aesculapio & eius figura. Capitulum XVII. Aesculapius deus medicinae pingebatur quidam homo: stans cum proluxa barba: cuius dextra manus barbam tangebat: Sinistra vero baculum cum serpente retorto tenebat [...]».

El gest d'acariciar la pròpia barba, pres del v. 656 d'Ovidi, «Caesariem longae dextra deducere barbae», Metge el reprèn i l'atribueix a Tirèsies en un passatge ja esmentat; el gest té la virtut d'infondre vida a la situació que s'hi descriu i de subratllar la dignitat viril constitutiva d'algú que, *per accidens*, ha estat dona:

Lladoncs *ell començà afalagar ab l'una mà la sua barba*, e guardant fellonament vers mi, ab lo bastó que tenia en l'altra donà gran colp en terra dient. (Metge 1999: 122).

Mentre que la descripció de la figura d'Esculapi ajuda a comprendre el treball textual de Metge, els comentaris de l'*Ovidius moralizatus* de Pierre de Bersuire als versos 651–660 de les *Metamorfosis*, repesos de l'edició de treball de J. Engels (vegeu l'Apèndix 2), aporten informacions exegetiques prou pertinents, com ara la dignitat viril que la tradició atorga al fet de dur barba; aquesta funció simbòlica de l'honor masculí del mentó, segons que sembla, plaïa especialment ni més ni menys que a Diògenes el cínic. Vegeu-hi les frases en cursiva. A la *Comèdia* de Dante, Esculapi no hi surt.¹²

¹² Agraeixo els suggeriments i comentaris que Lluís Cabré i Francesc Gómez m'han ofert generosament. Aquesta nota s'inscriu en el Projecte ministerial espanyol PGC2018-095417-B-C61 i en el Grup Consolidat autonòmic català SGR 2017-00142 (2018-2019).

Apèndixs

Apèndix 1

Imatges d'Esculapi

Fig. 1: Imatge retallada de la compilació ovidiana, Bruges: Colart Mansion 1484, fol. 35v. Font: *The Warburg Institute Iconographic Database*.

Du dieu hercules et de sa figure

Hercules le tressort est paint en forme de vng grant gayant vestu de vne peau de lyon moult forte et moult dure Il doit tenir en l'une de ses mains vne horrible et grande machue et en l'autre vn fort et gros arc a uec aucunes sapettes ferrees et empennees: et ce porçoit il pour toutes armes. De lui et de ses fais sera ci apres en ce volume traite historizale ment et moralement ou il sera apoint

Du dieu esculapius et de sa figure

Esculapius le dieu de medecine doit estre figure et paint en guise de vn homme aiant longue barbe laquelle il atouchoit de sa destre main. Et en sa fenestre tenoit vnkaston entour duquel estoit entorseillie vnserpent: si comme il sera cy apres declairie ou il sera apoint. **C**es choses ainsi premisses il est temps de commemorier ou premier liure de nostre acteur ouide. Et premierement aux tables de chasamliure

Fig. 2: La traducció francesa de l'*Ovidius moralizatus* de Pierre de Bersuire a la compilació ovidiana de Colart Mansion; Bruges: Colart Mansion, 1484, fol. 35v. La pàgina completa d'on s'ha extret la Fig. 1 mostra Esculapi dins del repertori dels déus, al costat d'Hèrcules. Font: gallica.bnf.fr. Bibliothèque nationale de France.

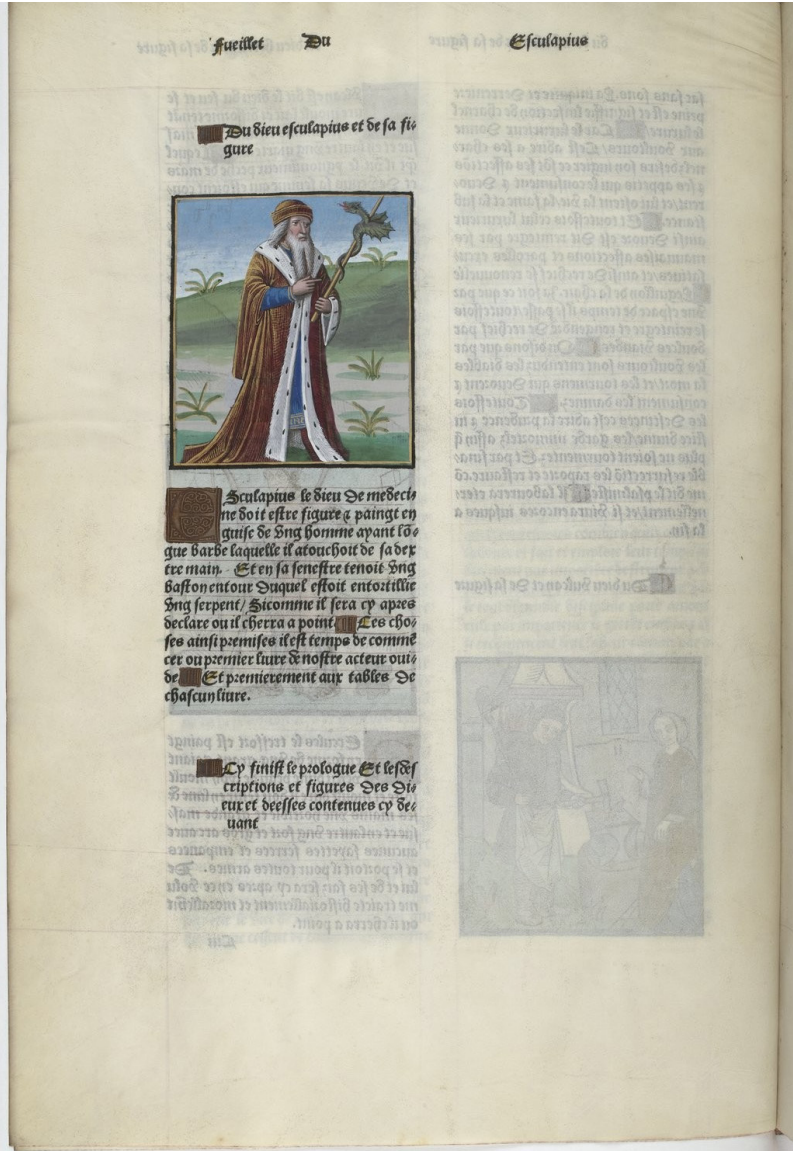

Fig. 3: *La Bible des poètes, Métamorphose*, Paris: Anthoine Verard, 1493, fol. 103v. Versió alternativa de l'Esculapi de la Fig. 1, situada al final del repertori dels déus. Font: gallica.bnf.fr. Bibliothèque nationale de France.

Apèndix 2

Comentaris de l'«Ovidius moralizatus» de Pierre de Bersuire als versos 651–660 de les «Metamorfosis». El text prové de l'edició de J. Engels.

Original (*Met.* XV, 653–656)

Cum deus in somnis opifer consistere uisus
Ante tuum, Romane, torum, *sed qualis in aede*
Esse solet; baculum tenens agreste sinistra
Caesariem longae dextra deducere barbae.

Extret narratiu

[...] igitur apud epidaurum mittitur ubi aesculapius cum forma humana: barba proluxa: manu dextera ad barbam extensa: baculum agrestem quodam serpente circumdatum tenebat sinistra [...]

Glossa

[...] Vel dic quod aesculapius qui fuit summus medicus & solis filius: est praelatus qui est medicus animarum & solis id est Christi spiritualis filius & successor. Iste igitur debet habere barbam virilitatis & constantiae baculum seueritatis & iustitiae: sed circa istum baculum debet inuolvi serpens sagacitatis & prouidentiae. *Barbam tamen suam id est virilitatem et constantiam & ferocitatem quam debet habere: tenetur saepe tangere id est in mentem habere.* iuxta illud Senecae Cum maritum te cogitaueris. & virum cogita. *Et in prouerbiis philosophorum narratur de diogene quod cum peteret aliquis cur tam magnam barbam haberet. respondit: vt saepius eam tangendo virum me esse meminero.* Altera vero baculum teneat: vt scilicet iustitiam & prudentiam numquam spernat. Exodi .XII. Tenentes baculos in manibus. quia praelatus debet semper cogitare se esse virum id est se habere officium viri. Vel

dic quod aesculapius filius solis qui antiquitus pingebatur cum barba: sol vero siue Apollo pater eius pingebatur imberbis id est sine barba. significat praelatos cupidos & auaros qui super barba id est super diuitis solliciti esse noscuntur. Et ideo isti vnam manum ad barbam semper noscuntur habere. Altera vero baculum cum serpente id est rigorem iustitiae cum cautelis maliciae ad alios spoliandos tenent. Sed quid? Pro certo sicut ponit. Valerius. Cum dionysius tyrannus semel per quadam ciuitatem transiret: & aesculapii imaginem cum magna barba aurea depictam videret: praedictam barbam rapuit & et recepit asserens quod indecens erat filium esse barbatum ex quo pater eius apollo fuerat sine barba.

Christus non habuit huiusmodi barbam id est diuitias: quia semper fuit pauper & inops. Mat. VIII. Vulpes foueas havent & volucres caeli nidos filius autem hominis non havet vbi caput suum reclinet. Isti igitur tyranni dato quod malam intentionem habeant quae illos nullomodo excusat: illud tamen est verum quod indecens est imberbem patrem: barbatos filios habere id est sub Christo paupere discipulos esse diuites. quia sicut dicitur Eccl. X. Qualis est retor ciuitatis: & tales inhabitantes in ea [...]. (Bersuire 1960-1962, III: 186–187)

Incunables citats

Cy commence Ovide de Salmonen son livre intitulé Methamorphose. Compilació i traducció de Colart Mansion. Bruges: Colart Mansion, 1484.

¶ París, Bibliothèque nationale de France, RES G-YC-1002.
<https://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/cb310469368>

La Bible des poètes, Métamorphose. Traducció de Colart Mansion. París: Antoine Vérard, 1493.

¶ París, Bibliothèque nationale de France, VELINS 559.
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8626777x>

Obres citades

- Badia, Lola, i Lluís Cabré. 2014. «Bernat Metge». A *Literatura medieval II*, dins *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch, 185–238. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino i Ajuntament de Barcelona.
- Badia, Lola, i Francesc J. Gómez. 2015-2016 [2018]. «El Tirèsies nou de *Lo somni* de Bernat Metge». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 55: 23–58.
- Barnett, David, i Lluís Cabré. 2013. «Creative Translation in Medieval Catalan: Bernat Metge». *Translation Review* 87: 6–17.
- Bersuire, Pierre [Petrus Berchorius]. 1960-1962. *De formis figurisque deorum. Ovidius moralizatus. Reductorium morale. Liber XV, cap. 1*. Edició de J. Engels. 3 vols., Utrecht: Instituut voor Laat Latijn der Rijkuniversiteit.
- Cabré, Lluís. 2005-2006. «Orfeu a *Lo somni*: el gust per la poesia». *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona* 50: 249–270.
- Cabré, Lluís. 2012. «Petrarch's *Griseldis* from Philippe de Mézières to Bernat Metge». A *Fourteenth-century Classicism: Petrarch and Bernat Metge*, editat per Lluís Cabré, Alejandro Coroleu i Jill Kraye, 29–42. Londres: The Warburg Institute; Torí: Nino Aragno Editore.
- Cabré, Lluís, i Albert Lloret. 2015. «Source Traditions and Target Poetics: Translation and Lexical Issues Regarding the Works of Bernat Metge and Ausiàs March». *Anuario de Estudios Medievales* 45, n. 1: 393–417.

- Capelli, Roberta. 2012. *Allegoria di un mito: Tiresia nell'Ovide moralisé*. Roma: Fiorini.
- Gómez, Francesc J. 2002. «L'ofici del poeta segons Orfeu: una clau hermenèutica per *Lo somni* de Bernat Metge?». A *Literatura i cultura a la Corona d'Aragó (segles XIII-XV)*, editat per Lola Badia, Miriam Cabré i Sadurní Martí, 63–85. Barcelona: Curial and Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Gómez, Francesc J. 2013. «Joan Pasqual OFM i la seva adaptació teològica de l'*Inferno*», *Medievalia* 16, n. 2: 55bis–63bis.
- Gómez, Francesc J. 2014. «El *Tractat de les penes particulars de infern* de Joan Pasqual. Edició i estudi». Tesi doctoral, Universitat de Girona. <https://www.tdx.cat/handle/10803/135057#page=1>.
- Metge, Bernat. 1959. *Obras de Bernat Metge*. Edició de Martín de Riquer. Barcelona: Universidad de Barcelona.
- Metge, Bernat. 1999. *Lo somni*. Edició de Lola Badia. Barcelona: Quaderns Crema.
- Metge, Bernat. 2006. *Lo somni*. Edició de Stefano Cingolani. Barcelona: Barcino.
- Metge, Bernat. 2010. *Llibre de Fortuna i Prudència*. Edició de Lluís Cabré. Barcelona: Barcino.
- Ovidi Nasó, Publi. En premsa. *A Medieval Catalan Translation of Ovid's Metamorphoses* [*Transformacions*, traducció de Francesc Alegre]. Edició de Gemma Pellissa Prades i Martí Duran. París: Classiques Garnier.
- Pujol, Josep. 2014. «Les traduccions literàries». *Literatura medieval II*, dins *Història de la Literatura Catalana*, dirigida per Àlex Broch, 131–163. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, Editorial Barcino i Ajuntament de Barcelona.
- Translat DB*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2011. <https://translat.narpan.net/>
- The Warburg Institute Iconographic Database*, 2010. https://iconographic.warburg.sas.ac.uk/vpc/VPC_search/main_page.php